

**ОСАМ ВЕКОВА
СРПСКЕ ПРАВОСПАВНЕ ЦРКВЕ
У ЦРНОЈ ГОРИ**

**ОСАМ ВЕКОВА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У ЦРНОЈ ГОРИ
ОД ЗЕТСКЕ ЕПИСКОПИЈЕ ДО МИТРОПОЛИЈЕ ЦРНОГОРСКО-ПРИМОРСКЕ**

**Објављивање зборника подржали су Митрополија црногорско-приморска
и Секретаријат за вјере Републике Српске**

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

др Кристина Митић (секретар)

др Катарина Митровић

др Радмила Радић

др Александар Наумов

др Сениша Мишић

др Горан Васин

др Борис Брајовић

др Драгиша Бојовић (уредник)

**ОСАМ ВЕКОВА
СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ
У ЦРНОЈ ГОРИ**

**ОД ЗЕТСКЕ ЕПИСКОПИЈЕ ДО МИТРОПОЛИЈЕ
ЦРНОГОРСКО-ПРИМОРСКЕ**

(ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК)

Међународни центар за православне студије
Центар за црквене студије
Ниш, 2021.

САДРЖАЈ

Драгиша Бојовић <i>У част уздицања и победе верног народа и Цркве Христове</i>	9
Катарина Митровић <i>Оснивање Зетске епископије</i>	11
Katarina Mitrović <i>Founding of the Zeta Bishopric</i>	29
Синиша Мишић, Марија Копривица <i>Духовно подручје и границе Зетске епархије у средњем веку</i>	31
Siniša Mišić, Marija Koprivica <i>Jurisdiction and borders of Zeta diocese in the middle ages</i>	45
Александар Узелац <i>Немањићка Зета у делима западних путописаца и хроничара</i>	47
Aleksandar Uzelac <i>Zeta in the Nemanjić age as seen by western travellers and chroniclers</i>	63
Свјетлана Самарџија <i>Балшићи и очување немањићке црквене традиције у Зети</i>	65
Svjetlana Samardžija <i>Balšići and the presentation of the Nemanjić church tradition in Zeta</i>	81
Кристина Митић <i>Златном страном</i> <i>(Народна проза о Јелени Баошићки и Сандаљевици)</i>	83
Кристина Митич <i>Золотой стороной</i> <i>(Народная проза о Елене Балиич и Сандалевице)</i>	98
Борис Стојковски <i>Од Херцеговине и Црне Горе до Ураха:</i> <i>живот и дело Јована Малешевица</i>	99
Boris Stojkovski <i>From Hercegovina and Montenegro to Urach.</i> <i>Life and work of Jovan Maleševac</i>	117

Maria Marcella Ferraccioli, Gianfranco Giraudo <i>Gli ortodossi nell'ultimo secolo della dominazione Veneziana in Albania Veneta/Montenegro</i>	119
Марија Марчела Ферачоли, Ђанфранко Ђираудо <i>Католици и православци у млетачкој Албанији у другој половини XVIII века</i>	143
Васиљ Јововић <i>Култ Светог Василија Острошког у Црној Гори до 1941.</i>	147
Vasilj Jovović <i>The cult of Saint Vasilije of Ostrog in Montenegro until 1941</i>	167
Јован Пламенац <i>Митрополит Арсеније Пламенац у дискурсу времена у којем је живио</i>	169
Jovan Plamenac <i>Metropolitan bishop Arsenije Plamenac in discourse of the time he lived in</i>	201
Ненад Нинковић <i>Хиротонија Петра I Петровића Његоша у Сремским Карловцима</i>	203
Nenad Ninković <i>Ordaining of Petar I Petrović Njegoš in Sremski Karlovci</i>	215
Слободан - Бобан Јокић <i>Живот Цркве у Црној Гори у доба Петра II Петровића Његоша 1813-1851.</i>	217
Slobodan Boban Jokić <i>Church life in Montenegro in the age of Peter II Petrović Njegoš 1813-1851</i>	240
Растко Јовић <i>Аутокефалија јуче и сутра</i>	241
Rastko Jović <i>Autocephaly yesterday and tomorrow</i>	271

Далибор Ђукић <i>Атинска Синтагма из 1855. и „аутокефалност“ православне Цркве у Црној Гори</i>	273
Dalibor Đukić <i>Syntagma of Rallis and Potlis and “autocephalous” Orthodox church in Montenegro</i>	294
Горан Васин <i>Између државне политике, етнофилетизма и канона – области Српске цркве на прелому векова</i>	295
Goran Vasin <i>Domains of the Serbian church at the turn of the century – – between state policy, ethnophyletism and canon</i>	317
Драган Радоман <i>Цетињски митрополит Митрофан Бан у васпостављању Српске патријаршије 1920. године</i>	319
Dragan Radoman <i>Metropolitan of Montenegro and the littoral Mitrofan Ban in the process of Serbian Patriarchate restablishment in 1920</i>	334
Милена Мартиновић <i>Отуђени рукописи манастира Рођење Пресвете Богородице на Цетињу</i>	335
Milena Martinović <i>Alienated manuscripts at the monastery of the Nativity of Blessed Virgin Mary in Cetinje</i>	371
Александар Наумов <i>Служба митрополита Михаила (Јовановића) Св. Стефану Пиперском</i>	373
Aleksander Naumow <i>The Metropolitan Mihailo Jovanović’s service in honor of Saint Stephen of Piperi</i>	397
Драгиша Бојовић <i>Григорије Божовић о Његошу и његовом светитељству</i>	399
Dragiša Bojović <i>Grigorije Božović on Njegoš and his holiness</i>	412

Богољуб Шијаковић <i>Наставници цетинске Богословско-учитељске школе Лазар Т. Перовић и Лазо Поповић као философски и теолошки писци</i>	413
Bogoljub Šijaković <i>The teachers of the Cetinje Theological-Pedagogical school Lazar T. Perović and Lazo Popović as philosophical and theological writers</i>	432
Ружица Левушкина <i>Свештеномученик Серафим Царић – животопис, писано на њеђе и црквени живот Пљеваља у његово вријеме</i>	433
Ружица Левушкина <i>Священномученик Серафим Джарич – жизнеописание, письменное наследие и церковная жизнь плевля в его время</i>	458
Велибор Џомић <i>Православна митрополија црногорско-приморска и независна Црна Гора</i>	459
Velibor Džomić <i>Orthodox Metropolitanate of Montenegro and littoral and independent Montenegro</i>	477
Дејан Мировић <i>Закон о слободи вјероисповијести и универзалност људских права</i>	479
Dejan Mirović <i>The law on freedom of religion and the universality of human rights</i>	489
Владимир Цветковић <i>Митрополит Амфилохије Радовић о Светом Григорију Палами: слеђујући Светом Јустину Ђелијском</i>	491
Vladimir Cvetković <i>Metropolitan Amfilohije Radović on St Gregory Palamas: following Saint Justin of Ćelije</i>	510
Слађана Алексић <i>Трептаји неизрецивог у поетској мисли митрополита Амфилохија Радовића</i>	511
Slađana Aleksić <i>Flashes of the unpressible in the poetic thought of Metropolitan Amfilohije Radović</i>	525

НЕМАЊИЋКА ЗЕТА У ДЕЛИМА ЗАПАДНИХ ПУТОПИСАЦА И ХРОНИЧАРА

Анстракт: У овом раду представљени су и анализирани подаци из западноевропских наративних извора, углавном хроника и путописа, везани за простор средњовековне Зете током Немањићке епохе. Неки од ових извора познати су од раније у српској историографији, док други до сада нису добили заслужену пажњу. Готово сви аутори и њихова дела од значаја за тему потичу из кругова римокатоличке цркве. У њима су садржана обавештења о локалној римокатоличкој црквеној организацији, али и етничким и верским приликама у средњовековној Зети.

Кључне речи: Зета, Немањићи, путописи, хронике, Словени, Албанци, Бар, римокатоличка црква

Положај Зете у Немањићкој држави, од краја XII до друге половине XIV века и прилике које су у њој током овог времена владале, предмет су бројних историографских радова. Важан, иако често занемарен корпус извора који о томе доноси податке, јесу и запажања појединих западних савременика – путописаца и хроничара. Обавештења из ових извора заслужују целовити, критички осврт из више разлога. Најпре, поменути изворни материјал само је делимично анализиран и представљен у српској историографији. Потом, Зета и друге приморске области Немањићке државе одржавале су блиске везе са западним земљама и биле су боље познате западним савременицима од српских земаља унутрашњости Балканског полуострва. Коначно, на овом простору преплитали су се различити верски и културни утицаји, што је нарочито привлачило пажњу западних писаца.

* * *

Најранији спомени о простору Дукље, односно касније Зете, у западним изворима претходе Немањићкој епохи. Они потичу из времена Првог крсташког рата и односе се на путовање крсташке војске предвођене грофом Рајмундом од Тулуза и папским изаслаником Адемаром од Подија. Крсташи су током зиме 1096/1097. године прошли источном обалом Јадра-

на од Истре до Драча, а грофа Рајмунда и његове људе је током јануара 1097. године примио у Скадру краљ Бодин.¹ Путовање крсташа овом маршрутом и сусрет са Божином најдетаљније су описани у спису једног од учесника овог похода, капелана тулуског грофа и његовог имењака Рајмунда од Агилера.² Ово путовање се, такође, укратко спомиње у три друга, готово савремена текста: делу нормандијског монаха Ордерика Витала,³ спису Петра Тудебода, свештеника из Поатјеа,⁴ као и анонимним *Делима Франака* (*Gesta Francorum*).⁵

Сва четворица писаца, Рајмунд од Агилера, Одредик Витал, Петар Тудебод и аутор Дела Франака, доносе изузетно мало података о локалној географији и политичким приликама. Из њихове перспективе целокупан простор између Истре и драчке области био је познат под именом „Склавонија“, што је и током каснијих векова у западноевропској географији био устаљени назив за земље на источној обали Јадрана. Рајмунд од Агилера описао је Склавонију као „пусту, беспутну и планинску земљу“. У њој, према пишчевим речима „за три седмице не видесмо ни животиња, ни птица. А житељи ове области су толико прости и неотесани да нису желели нити да тргују са нама, нити да нам дају водиче, већ су бежећи из својих села и утврдица чинили штету и узимали као плен немоћне старце и бедне болеснике који су због своје немоћи ишли далеко за нашом војском.“⁶ Једини град који Рајмунд од Агилера спомиње на овом подручју је Скадра (*Scodra*), где је и дошло до сусрета тулуског грофа и краља Бодина. Био је то, уједно и једини краткотрајни предак крсташа на њиховом путовању до Драча.⁷

1 У српској историографији се сусрет крсташа и краља Бодина уобичајено датује у 1096. годину, што је погрешно. За датацију овог сусрета: Hagenmeyer 1902, 57; Узелац 2018, 76.

2 *Le «Liber» de Raymond d'Aguilers*, 36–38.

3 *Orderici Vitalis Ecclesiasticae Historiae*, III, 485–486.

4 *Petrus Tudebodus seu Tudebovis*, 18–19.

5 *Anonymi Gesta Francorum*, 130.

6 „Sclavonia etenim est tellus deserta et invia, et montuosa, ubi nec fera, nec volucres per tres ebdomadas vidimus. Incole regionis adeo agrestes et rudes sunt, ut nec commertium nobis nec ducatum prebere voluerint sed fugientes de vicis, et de castellis suis, debiles anus et pauperes infirmos, qui a longe pre infirmitate sua sequebantur exercitum nostrum“, *Le «Liber» de Raymond d'Aguilers*, 36.

7 „Tandem post multa laborum ad regem Sclavorum apud Scodram venimus“, *Le «Liber» de Raymond d'Aguilers*, 37. Писац не наводи име „краља Словена“ који је примио крсташе, али се Бодин по имену спомиње у делу Ордерика Витала: „Haimarus autem, Podiensis episcopus, cum Tolosano Raimundo, prospere per Sclavariam (sic!) transiit, eisque Bodinus, Sclavorum rex amicabiliter favit.“, *Orderici Vitalis Ecclesiasticae Historiae*, III, 485–486; Узелац 2018, 76–77.

Познији историчар крсташких похода, Виљем Тирски (око 1130–1186), такође се укратко осврнуо на пролазак крсташа, предвођених Рајмундом од Тулуза, кроз Далмацију. Том приликом, он доноси и белешке о римокаатоличкој црквеној организацији на овом простору. Према његовим речима, „у области Далмације, смештене између Угарске и Јадранског мора, постоје четири митрополије, тј. архиепископије: Задар, Салона тј. Сплит, Бар и Дубровник“.⁸ Значај ових речи Виљема Тирског, јесте што је у њима посведочен најстарији спомен Бара као архиепископског средишта.⁹

Мање пажње од Виљемовог дела привукао је опус његовог млађег савременика, енглеског каноника Гервасија из Тилберија. Аутор енциклопедије, насловљене *Царска разонода* (*Otia Imperialia*), Гервасије је своје дело написао и посветио цару Отону IV (1209–1215). Овом писцу је простор између Јадрана и Дунава био познат под именима Далмација и Склавонија, при чему се може уочити да он доследно употребљава први назив за северни, а други за јужни део источне јадранске обале.¹⁰ У Гервасијевој енциклопедији забележена су детаљнија обавештења о црквеној организацији на јужном Јадрану. Он истиче да у Склавонији постоје две архиепископије. Прва је, према његовим речима, Дубровачка, чији су суфрагани епископи Стона, Босне, Травуније, Котора, Роса и Будве. Друга је Барска, под којом су епископи Улциња, Свача, Дриваста, Пилота, Арбанона, Сарде и Скадра.¹¹

Идентичан списак црквених дијецеза у Склавонији и суфрагана барске архиепископије среће се и у неколицини других средњовековних списа – додацима појединих рукописа *Велике хронике* (*Chronica Majora*) Матеја Париског (око 1200–1259), прослављеног бенедиктинског монаха из Сент Олбанса,¹² као и у тзв. *Књизи папске канцеларије* (*Liber cancellariae aposto-*

8 „Est autem Dalmatia longe patens regio inter Hungariam et Adriaticum mare sita, quatuor habens metropolas: Jazaram et Salonam, quae alio nomine dicitur Spalatum, Antibarim et Ragusam“, *Willermi Tyrensis Historia*, 97.

9 Коматина 2016, 144–145, 207–208. О оснивању Барске архиепископије крајем XI века и спорним питањима која га окружују: Митровић 2017, 47–83. (са наведеним изворима и литературом)

10 Gervase of Tilbury, 242, 272, 274, 522

11 „Sclauonia habet archiepiscopum Ragusinum; huius sunt suffraganei Stagnensis, Bossenensis, Tribuniensis, Catarinensis, Rosensis, Biduanensis. Item Sclauonia habet Arciuanensem archiepiscopum, qui habet hos suffraganeos: Dulchernensem, Suacinensem, Dunastensem, Polatensem, Scodunensem, Arbanensem, Sardanensem uel Scutarenses“, Gervase of Tilbury, 272. Гервасије греша када Которску епископију смешта под јурисдикцију дубровачке архиепископије. Уз то, у његовој листи дијецеза, скадарска епископија наведена је грешком под два различита имена, као Scodunensem и Scutarenses.

12 *Matthaei Parisiensis Chronica Majora*, VI, 453.

liscie), немачког нотара Дитриха из Нихајма, састављеној 1380. године.¹³ При томе, неопходно је истаћи да је управо Гервасијева енциклопедија послужила као извор обавештења каснијим ауторима.

Још један, интригантан спомен Бара, среће се у кратком анонимном географском трактату насловљеном *Описи земаља* (Descriptiones Terrarum), написаном почетком друге половине XIII века. Претпоставља се да је његов аутор био чешки или пољски францисканац, чије су активности биле везане за Балтик и епископију у Риги.¹⁴ У овом спису за Србију је наведено следеће: „Источна црква почиње од Грчке, односно Србије, тако назване будући да је била потчињена Грчкој. Од Словенског је рода, у њој се налази Бар“.¹⁵ У овом трактату, Бар је једини град поменут по имену. С обзиром на то да је овај спис требало да представља увод у опширније дело посвећено Монголима и њиховом царству, спомен Бара највероватније указује на везу са животним путем францисканца Јована Плано Карпинија који је 1245–1247. године послат као папски мисионар у Монголију.¹⁶ По свом повратку са истока, Плано Карпини је именован за барског архиепископа, а на том положају је и преминуо 1252. године, обезбедивши коначно признање архиепископског статуса Барској цркви у њеном сукобу са Дубровачком архиепископијом.¹⁷

На овом месту треба указати на још једног писца из XIII века који доноси важне податке о Зети у вези са Монголима. Реч је о сплитском канонику Томи Архиђакону (око 1200–1268), аутору *Историје епископа Салоне и Сплита* (Historia Salonitanorum atque Spalatinorum Pontificum). Савременик и очевидац монголске инвазије, Тома је записао да су у пролеће 1242. године, монголски нападачи предвођени принцом Каданом, „напустили хрватске области и прешли преко дуката босанске земље. Одатле су се спустили и преко краљевине Србије која се назива Рашка, дошли до приморских градова Горње Далмације. Прошавши поред Дубровника, где су могли да нанесу невелику штету, стигли су до Котора, запалили га и кренули даље. Напали су на Свач и Дриваст које су опљачкали и где су начинили покољ, не оставивши никога у њима ко би могао да се помокри по зиду.“¹⁸ Поред вести о пустошењу Котора, Свача и Дриваста од стране

13 *Der Liber cancellariae apostolicae*, 25.

14 Górski 1983, 254–258; Freibergs 1999, 180–201.

15 „Orientalis uero ecclesia incipit a Grecia siue Seruia, que sic dicta est quia Grecie seruiabat. De genere est Sclauorum, Anteuariam in se continens“, Colker 1979, 724; Радић, Кораћ 1998, 252.

16 Радић, Кораћ 1998, 253–255.

17 Коматина 2016, 300–334. (са наведеним изворима и литературом)

18 „Igitur relinquentes Chroatie regionem transierunt per ducatum provincie Bosenensis. Inde descendentes abierunt per regnum Serwie, que Rasia nuncupatur veneruntque ad civitates

Монгола, може се приметити да Тома не користи називе Дукља или Зета за ово подручје, већ архаичнији географски појам Горња Далмација. Овај појам писац употребљава и на другом месту у свом делу, преносећи једну локалну легенду о оснивању барске архиепископије, да би омеђио територију под њеном јурисдикцијом.¹⁹ Назив Горња Далмација био је добро познат савременицима, а посведочен је као синоним за Дукљу (*superioris Dalmatiae seu Dioclie*) и у црквеним изворима из XII века.²⁰

* * *

Из претходних запажања се може уочити да западни путописци и хроничари све до краја XIII века доносе релативно оскудна обавештења о Зети и њеним политичким приликама, превасходно у вези са збивањима од ширег значаја који су нашли одраза на овом подручју. Из њихове визуре, ово подручје је посматрано као део „Склавоније“ или Далмације. У делима из овог времена је нешто више пажње посвећено римокатоличкој цркви и њеној организацији на овом подручју. Насупрот томе, у западним изворима који потичу из времена владавине Стефана Уроша II Милутина (1282–1321), његовог сина Стефана Дечанског (1321–1331) и унука Стефана Душана (1331–1355) сачувано је знатно више података о локалној географији, али и етничким и верским приликама у приморским крајевима Немањичке државе.

Од извора из прве половине XIV века најпре треба споменути анонимни, ненасловљени спис, данас конвенционално назван *Опис источне Европе* (*Descriptio Europae Orientalis*). Његов аутор је, по свему судећи, потицао из папског окружења у Авињону, а своје дело је саставио крајем 1310. или током 1311. године. У старијој литератури овај текст је погрешно датован у 1308. годину, а његов аутор препознат као припадник доминиканског реда.²¹ Поменути анонимни спис исписан је као допуна чувеном спису *Цвет Историја Истока* (*Flos historiarum terre Orientis*) натурализованог Француза, а пореклом Јерменина, Хајтона из Корикиа и у свим рукописима је сачуван заједно са њим. Иако се понекад представља као географски текст, спис је превасходно политички трактат који преноси

maritimas superioris Dalmatie et pertranseuntes Ragusium, modicam enim illic potuerunt lesionem inferre, venerunt ad Catariensem civitatem, quam ignibus concremantes processerunt ulterius hasque civitates aggressi: Suagium et Drivosten, depopulati sunt eas in ore gladii non reliquentes in eis mingentem ad parietem“, *Thomae Archidiaconi Spalatensis Historia*, 300–302. 19 *Thomae Archidiaconi Spalatensis Historia*, 64–66.

20 *Codex diplomaticus*, II, 36, no. 35; Антоновић 2012, 89.

21 *Анонимов Опис источне Европе*, 51–64; Узелац, Радовановић 2013, 597–598.

тадашње крсташке идеје на простор православних држава у југоисточној Европи и у коме се исказује изразито непријатељски став према краљу Милутину. У њему су садржана обавештења која несумњиво потичу од очевица, иако није познато да ли је реч о личним запажањима аутора или његовог непосредног извора обавештења. У литератури је већ истакнуто да је извор Анонимових обавештења могло бити папско посланство које је 1308. године ишло Милутину.²²

Анонимни писац прецизно осликава тадашње политичке прилике када дели српске земље на две краљевине – Рашку (Rasia), под влашћу Милутина, кога назива Mocolimus и Србију (Seruia), под влашћу његовог старијег брата краља Стефана Драгутина. Обе ове земље, према пишчевим речима, некада су припадале Далмацији у саставу Константинопољског царства, односно Византије. Рашка се „састоји од три покрајине - Хума (Kelmia), Дукље (Diocla), где се родио цар Диоклецијан и Приморске области (Maritima regio). Ова последња покрајина се назива Приморска зато што су градови и утврђења смештени или непосредно на обали, или су доста близу мора, и ова област је веома пријатна и богата. У њој је митрополија Бар који се тако зове јер се налази насупрот Барију... Из поменутог Барија може се, преко мора, за једну ноћ прећи у Бар који је од морске обале удаљен једну малу лигу“.²³ Мала лига одговара половини тзв. галске лиге, односно према данашњим мерилима нешто више од два километра,²⁴ што показује да је Аноним врло прецизно одредио удаљеност Старог Бара од морске обале.

Како писац даље примећује за Приморску област, „ову покрајину наводњава једна велика река која се зове Дрим (Drinus). У њој се налази језеро које има ширину од четрдесет лига и стога поменута област веома обилује како морском, тако и речном и језерском рибом.“²⁵ Лако је приметити да Аноним на овом месту говори о Скадарском језеру, иако је његова ширина, наведена у спису, претерана. Он потом истиче да се у Приморској области налази шест градова, које не спомиње по имену, као и да у остатку

22 *Анонимов Опис источне Европе*, 45–50.

23 „Continet enim hec pars tres prouincias, scilicet Kelmiam, Dioclam, unde et Diocletianus imperator extitit oriundus, et maritimam regionem. Dicitur autem hec prouincia regio maritima quia ciuitates et castra sunt uel supra mare immediate, uel satis prope, et est regio satis amena et opulenta. In ea metropolis est ciuitas Antibarensis que dicitur Antibarum quia est sita contra Barum [...] et de dicto Baro una nocte potest transiri per mare in Antibarum. Antibarum autem distat a litore maris ad unam paruam leucam“, *Анонимов Опис источне Европе*, 120.

24 *Анонимов Опис источне Европе*, 154, 163.

25 „Irrigatur enim hec prouincia uno magno fluuio nauali qui uocatur Drinus. Habet eciam in se lacum habentem in latitudine xxx leucas et ideo dicta regio tum ex mari, tum ex fluuio, tum lacu habundat in piscibus nimium.“, *Анонимов Опис источне Европе*, 121.

Рашке „не постоји други град, већ се у овој земљи налазе многе утврде и тврђаве и велика неутврђена села од триста или четири стотине кућа, грађених од дрвета и дасака.“²⁶ Такође, он наводи да рашки краљ и његови барони „у изобиљу пију вино које се доноси из Приморске области.“²⁷

Лако је приметити да Аноним, описујући Приморску област, преваходно говори о Зети, односно Дукљи. Због тога, помињање ове покрајине као посебне целине у односу на Дукљу у његовом делу изгледа необично на први поглед. Оно се може објаснити тиме да територијална подела српске државе и помен три покрајине – Хума, Дукље и Приморске области – потиче из неког званичног документа у коме је била наведена титула српског владара. Примера ради, све три области наведене су у Милутиновој титули, забележеној у једном венецијанском документу исписаном око 1313. године, а која гласи: „Urossius rex Servie, Chelmie, Dioclie, Albanie et maritime regionis“.²⁸

Према анонимном аутору, житељи Приморске области су „чисти католици и скоро као Латини“, за разлику од других житеља Рашке и самог краља који су шизматици. Стога, даље тврди Аноним, „они преко сваке мере прогоне поменуто католিকে, веома уништавају и пљачкају латинске цркве, нападају свештенике, заробљавају их и још чине бројна неописива зла и стога су ове цркве сиромашне.“²⁹ Отворено је питање да ли ово казивање заиста осликава тадашње прилике на терену, или представља само одјек римокатоличке црквене пропаганде против краља Милутина, након пропасти преговора о унији 1308. године.³⁰

Уз Анонимово дело стоји спис *Упутство за прекоморско путовање* (Directorium ad passagium faciendum transmarinum), састављен 1332. године. Његов аутор је био, како се углавном претпоставља, Гијом Адам (Guillelmus Adae), француски доминиканац, епископ персијске Султаније и потом (углавном титуларни) архиепископ у Бару (1324–1341). Овај, данас готово општеприхваћени закључак о ауторству поменутог списка, потиче од Ш. Колера који је нашао снажне паралеле између овог дела и крсташког трактата живописног наслова *Како искоренити Сарацене* (De

26 „Sunt tamen in eo multa castra, fortalicia et magne uille de trecentis et quadringentis domibus de lignis et asseribus edificatis sine aliqua clausura.“, *Анонимов Опис источне Европе*, 122.

27 *Анонимов Опис источне Европе*, 123.

28 *Венецијански документи*, 58; Радић 2007, 91–96.

29 „In hac Maritima Regione habitatores sunt puri catholici et quasi Latini. Ceteri autem eiusdem regni et rex sunt scismatici perfidi et ideo nimium persequuntur dictos catholicos et permaxime ecclesias Latinorum destruunt, dissipant et inuadunt prelatos et captiuant et plura inexquisita mala faciunt et ideo dicte ecclesie sunt pauperes.“, *Анонимов Опис источне Европе*, 121.

30 Ђоровић 1924, 68; Živković, Kunčer 2008, 203.

modo Sarracenos extirpandi) написаног једну и по деценију раније и чији је аутор био Гијом Адам.³¹ Извесно је да је састављач списа добро познавао приморске области Немањихке државе и да је, како сам признаје, у њима боравио, што је још једно поткрепљење хипотезе о Гијому Адаму као писцу дела. Попут описа источне Европе, Упутство је такође превасходно политички трактат, намењен француском краљу Филипу VI од Валоа (1328–1350). И у њему су Немањихки владари, од Милутина до Душана, представљени у изузетно негативном и нетрпељивом тону, док се у склопу ширег крсташког похода према истоку и ослобађања Свете земље, заговара освајање Србије и Византије.³²

У Упутству се, за разлику од старијих дела, први пут среће помен имена Зета (Zenta). Наиме, Гијом Адам наводи да „у Склавонији има много краљевина: Рашка, Србија, Хум, Хрватска и Зета. Ове области се са једне стране граниче са Угарском, са друге – са Грцима, а са треће – са Далматима, Албанцима и Власима“.³³ Затим, налик Анониму, он тврди да је српска држава богата пољопривредним производима и рудницима, али без камених грађевина. Како сам тврди, „тамо нигде нисам видео палату или кућу да је од камена, а не од земље, осим у приморским латинским градовима.“³⁴ Ипак, како признаје, „ово краљевство је нарочито богато житом, вином, уљем и месом, испресецано је текућим водама, изворима и рекама, лепе га шуме, ливаде, горе, равнице и долине, пуно је разне дивљачи и укратко, све што се овде рађа је одабрано, нарочито у пределима који леже покрај мора.“³⁵

Гијом Адам посебну пажњу посвећује Латинима и Албанцима који су поданици рашког краља, односно њиховим градовима и областима. Попут Анонима, он такође тврди да Латини имају шест градова са својим епископима и уједно их набраја поименце – Бар који је седиште архиепископа, потом Котор, Улцињ, Свач, Скадар и Дриваст, где само они живе. У целој

31 Kohler 1911, 104–111.

32 Николов 2006, 72–73.

33 „Post hos [sequitur] Sclavonia, ubi sunt multa regna, videlicet Rassie, Servie, Chelmenie. Croatie, Zente. Isti ab una parte confiniant cum Ungaris, ex altera cum Grecis, ex altera vero cum Dalmatinis, cum Albanensibus et cum B[os]n[is] aquis“, *Directorium ad passagium faciendum*, 382–383.

34 „Nunquam ibi vidi aliquod palacium sive domum de lapide nec de terra, nisi in civitatibus maritimis Latinorum“, *Directorium ad passagium faciendum*, 479.

35 „Illud regnum est in blado, vino et oleo et carnibus opulentum, aquis preterfluentibus foncium et fluminum est amenum, nemoribus, pratis, montibus, planis ac vallibus est jocundum, diversarum ferarum nationibus est repletum; et breviter, quidquid ibi nascitur, est electum, et specialiter in parte illa, que situm optinet supra mare.“, *Directorium ad passagium faciendum*, 479–480.

овој области изван градских зидина, према пишчевим речима, живе једино Албанци.³⁶

Ова, последња констатација, има делимично утемељење у приликама на терену. Познато је да је Албанаца било у Дубровнику још од краја XIII века.³⁷ И у которским документима забележено је присуство Албанаца, привремено или стално насељених у овом граду, управо у време када је састављено Упутство.³⁸ О етничким приликама и шароликости становништва у крајевима око западне обале Скадарског језера сликовито сведочанство остало је и у повељи за манастир Св. Никола у Врањини из познијих година владавине краља Милутина. У њој су, као они који би могли нанети штету манастирском властелинству, наведени „Србин или Латинин или Арбанасин или Влах“.³⁹ Ипак, истицање у Упутству да искључиво албанско становништво насељава околину зетских градова одражава жељу да се овај етнички чинилац представи као снажнији у зетском приморју него што је заиста био. При томе, важно је истаћи да Гијом Адам прави јасну разлику између простора Албаније и осталих приморских крајева Душанове државе. Према његовом даљем казивању, Албанци имају четири града – Велики и Мали Пилот, Сапу и Арбанон (Кроја) који су, као и претходно поменути латински градови, потчињени барском архиепископу.⁴⁰

У Опису источне Европе се за Албанце тврди да „нису прави католици, нити прави шизматици. Ако би се нашао неко ко би им проповедао реч Божју, постали би прави католици јер по природи воле Латине“.⁴¹ Међутим, Гијом Адам већ посматра Албанце као католике. Налик свом претходнику, он даље тврди да се римокатоличко становништво налази у тешком положају у Рашкој краљевини. Према његовим речима, „поменути Латини, као и Албанци, потчињени су под несносним јармом и најтежим ропством те мрске и нељудске власти Словена, народ је притиснут обавезама, свештеници су понижавани и омаловажавани, епископи и опати често затварани, племство лишавано наследства и личне слободе, цркве, како

36 „Latini habent sex civitates cum suis episcopis, prima Antibarum, archiepiscopalem; deinde Chatarensem, Dulcedinensem, Suacinensem, Scutarenssem, et Drivascensem, quas quidem soli Latini inhabitant; populus vero earum sunt Albanenses in tota ipsarum diocesi extra muros“, *Directorium ad passagium faciendum*, 483.

37 *Acta et Diplomata*, I, 156, no. 527; Ђирковић 1988, 332.

38 Ladić, Budeč 2009, 180–182.

39 *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, I, 425; Ђирковић 1988, 332–333.

40 „Sunt etiam Albanensium quatuor civitates, videlicet Polati Majoris, Polati Minoris, Sabatensis, et Albanensis, que omnes cum predictis civitatibus Latinorum Anthibarensi archiepiscopo et ecclesie jure metropolitano sunt subjecte“, *Directorium ad passagium faciendum*, 483–484.

41 „[...] nec sunt pure catholici, nec pure scismatici. Si tamen esset qui eis uerbum Dei proponeret, efficerentur puri catholici quia naturaliter diligunt Latinos“, *Анонимов Опис источне Европе*, 119.

епископске тако и друге, пусте су и лишене својих права, а манастири отети и срушени“.⁴² Због тога, он заговара војни поход против „безбожних Словена, непријатеља наше истине и вере“ (Sclavos nefarios, nostre veritatis et fidei inimicos). односно против краљевства Рашке. Уз помоћ Латина и Албанаца, за које претходно тврди да су велики и ратоборан народ и да могу да опреме војску од чак 15.000 коњаника,⁴³ једна франачка војска од око хиљаду витезова и пет до шест хиљада пешака лако би завладала целим овим краљевством.⁴⁴

Опис источне Европе и Упутство за прекоморско путовање припадају идентичном књижевном жанру, носе сличну поруку и стоје у међусобној вези. Судећи по бројним подударностима између два текста, чини се извесним да је Гијом Адам имао на располагању Анонимово дело и да га је користио. Оно што је важно истаћи јесте да, упркос верском анимозитету и непријатељском односу према српским владарима, оба текста пружају врло исцрпне податке о локалним географским особеностима, привреди и етничким приликама на ширем простору српског приморја.

* * *

За разлику од описа источне Европе и Упутства за прекоморско путовање, који истичу непријатељство Милутина и Душана према својим римокатоличким поданицима, други западни путописци и хроничари прве половине XIV века, не потврђују ове њихове наводе. Ипак, и у њима се наглашава верска подвојеност приморских крајева Немањичке државе, од осталих области под влашћу српских владара.

О приликама на приморју најпре говори један ходочаснички путопис, настао почетком владавине Стефана Дечанског, који је привукао сразмерно слабију пажњу домаћих истраживача. Његов аутор био је Симон Фицсимонс или Фицсимон (Symon Semeonis), францисканац из Ирске, англо-норманског порекла, који је у пратњи свог сабрата Хуга Илуминатора

42 „Et quia dicti, tam Latini quam Albanenses, sub iugo importabili et durissima servitute illis odiosi et abhominandi Sclavorum dominii sunt oppressi, populus scilicet anguariatus, clerus dejectus et minoratus, episcopi et abbates sepius vinculati, nobiles exheredati et in personis propriis captivati, ecclesie tam episcopales quam alie dissipate et in suis iuribus annullate, monasteria disperdita et destructa“, *Directorium ad passagium faciendum*, 484–485.

43 „Albanenses autem, quia major natio est, ponerent in campo plusquam quindecim milia equitum, ad omnem actum belli secundum morem illius patrie, expeditos et strenuos bellatores“, *Directorium ad passagium faciendum*, 484.

44 „Cum predictis Albanensibus et Latinis mille milites Franci, et quinque vel sex milia peditum, procul dubio, totum tale ac tantum regnum cum facilitate nimia obtinerent“, *Directorium ad passagium faciendum*, 485.

пропутовао крајем августа 1323. године источну обалу Јадрана на путу за Свету земљу. Пловећи из Венеције за Крф, Симон је детаљно описао луке Задар, Дубровник и Драч које су ходочасници посетили. У Дубровнику он говори о присуству „словенских (српских), патаренских (босанских), варварских (албанских, како се може закључити из даљег текста) и других шизматичких трговаца, који се својим држањем, изгледом и језиком у свему разликују од Латина“.⁴⁵ Такође, помиње Улцињ као град рашког краља,⁴⁶ и наводи да је исти владар недавно покорио Албанију, покрајину која лежи између Склавоније и Романије.⁴⁷ Ово је, по свему судећи, најранији помен Улциња у средњовековним путописима. Иако излази изван хронолошког оквира овог прилога, није згорег поменути да је крајем XV века, немачки ходочасник Арнолд фон Харф описао Улцињ као леп мали град који је у то време био под влашћу Венецијанаца.⁴⁸

У свом путопису, Симон Фицсимонс доноси и неколико интригантних етнографских белешки. Он истиче да су Словени (под којима подразумева Србе), језиком врло слични Чесима, али се од њих многи разликују у вери, јер Чеси се држе латинског обреда, а Словени углавном грчког.⁴⁹ Затим, попут аутора Упутства, он наводи да „Албанци имају свој језик“, али за разлику од њега и Анонима, тврди за њих да су „шизматички, да се држе грчког обреда и да својом одећом и држањем у свему наликују на њих“.⁵⁰ Уз то, сагласно речима овог ходочасника, „Грци ретко или никад не носе капуљаче, већ беле шешире, готово равне, спуштене спреда и подигнуте страга, тако да се њихова коса, чијом се дужином и лепотом поносе, може боље видети. Са друге стране, Словени... носе беле, дугуљасте и округле шешире, на чијим врховима племићи стављају дуго перо, да би се лакше препознали и разликовали од простог народа и сељана“.⁵¹

45 „[...] ad eam confluunt Sclavi, Barbari, Paterini et alii scismatici negotiatores, qui sunt gestu, habitu et lingua Latinis in omnibus difformes“, *Itinerarium Symonis Semeonis*, 36. Говорећи о Драчу, Симон истиче да је овај град насељен „Латинима, Грцима, неверним Јеврејима и варварима Албанцима“, *Itinerarium Symonis Semeonis*, 36. Због тога, приређивачи и коментатори Симоновог дела истичу да се и помен „варвара“ у Дубровнику вероватно односи на Албанце, *Itinerarium Symonis Semeonis*, 37, n. 5; Richard 1986, 30.

46 „transivimus per Dulcynam civitatem, que est regis Rassie“, *Itinerarium Symonis Semeonis*, 36,

47 „Albanya est provincia inter Sclavoniam et Romanyam, per se linguam habens quam nuper predictus rex Rassiae scismaticus suo dominio subjugavit“, *Itinerarium Symonis Semeonis*, 38.

48 *The Pilgrimage of Arnold Von Harff*, 78.

49 „Sclavi enim sunt Boemys in lingua multum conformes, et eorum multi in ritu difformes, quia Boemy Latinorum utuntur ritu, Sclavorum enim multi Grecorum“, *Itinerarium Symonis Semeonis*, 36.

50 „Ipsi enim Albanenses scismatici sunt, Grecorum utentes ritu et eisdem habitu et gestu in omnibus conformes“, *Itinerarium Symonis Semeonis*, 38.

51 „Nam Greci raro vel nunquam utuntur caputio, sed capello albo quasi plano in parte anteriori humiliato et in posteriori elevato, ut eorum crines intuentium oculis luculentius appareant,

О приморским крајевима државе Немањића кратке белешке оставио је и венецијански писац и државник Марино Санудо Старији (око 1270–1343). у делу *Историја краљевства Романије или Мореје* (*Istoria del regno di Romania sive regno di Morea*). Овај спис, настао око 1330. године, био је изворно састављен на латинском, али је сачуван само у познијем рукопису у тосканском преводу.⁵² У њему, венецијански писац међу “прекоморским краљевима” (*re oltramaroni*) помиње и краља Србије (*re di Servia*). Овај владар, према његовим речима, „држи земље на обали Јадранског мора које се простиру у дужину око 250 миља и покоравају се римској цркви. Сав преостали народ у овој земљи, заједно са поменутиим краљем, следи грчку конфесију и обреде“.⁵³

На крају овог прилога треба споменути још један извор са Апенинског полуострва који потиче из Душановог времена, иако не спада у хронике или путописе. Реч је о трговачком приручнику Фирентинца Франческа Балдучија Пеголотија, данас познатом под насловом *Трговачка пракса* (*La Pratica della mercatura*). Састављен на тосканском наречју око 1340. године, овај спис пружа исцрпни осврт на трговачке путеве и робу широм Евроазије. Између осталог, он доноси податке о трговини Венеције и Анконе са Склавонијом (*Schiavonia*), односно земљама на источној обали Јадрана и као производе који се одатле набављају наводи коже, усољено месо, сир, вуну и крзна веверице (*scheriuoli di Schiavonia*).⁵⁴ Од градова на подручју Зете, Пеголоти помиње само Котор (*Catera di Schiavonia*). Фирентинац се, додуше, постарао да пружи податке о мерним и обрачунским јединицама које су се у овом граду примењивале за жито, сребро, восак и маслиново уље, упоредивши их са онима у Барлети и Апулији на Апенинима.⁵⁵

Пеголотијево дело представља посредни, али изразито сликовити показатељ развијених трговачких веза између Котора и Апулије у првој половини XIV века. С обзиром на то да је о месту и значају Котора у јадранској

quoniam in crinium longitudine et pulcritudine summe gloriantur; Sclavy vero, de quibus superius dictum est, tamen capello albo oblongo et rotundo, in cuius summitate nobiles pennam longam figunt, qua facilius a rusticis et villanis distingui valeant atque cognosci.“, *Itinerarium Symonis Semeonis*, 38.

52 Papadopoulou 1996, 195–201.

53 „L'ottavo è il Rè di Servia che tiene terre a marina del Golfo Adriatico che si stende per 250 miglia circa, che è sotto l'obbedienza della Chiesa Romana; ma tutti li altri popoli fra terra, che sono il più insieme con il Rè detto, seguono la setta e il ritto Greco“, Marino Sanudo Torsello, 142–143.

54 Francesco Balducci Pegollotti, 157.

55 „con Catera di Schiavonia: salme 100 di formento di Puglia fanno in Catera moggia 174, e ogni moggio si e 8 staia in Catera; libbre 1 d'argento di Catera fa in Barletta once 12 e teri 7; libbre 100 di cera di Catera fa in Barletta libbre 102; migliaio 1 d'olio di Puglia fae in Catera migliaio 1 meno 1/20.“, Francesco Balducci Pegollotti, 168, 170.

и левантинској трговини овога времена остало мало писаних трагова, док је много више трагова сачувано у археолошком материјалу (налази керамике и новчића),⁵⁶ Пеголотијеви подаци свакако заслужују пажњу истраживача.

* * *

Након прегледа извора и представљања њихових обавештења, остаје нам да укажемо на одређене закључке општијег карактера. Најпре, може се приметити да западни путописци и хроничари доносе фрагментарне, али значајне податке о појединим урбаним центрима Зете, попут Бара, Котора, Скадра и Улциња. У њиховим казивањима забележени су и подаци о важним догађајима из војне и политичке историје који су се одразили на овом простору, попут проласка крсташа и Монголске инвазије, као и о привредним особеностима овог подручја.

Оно што је било у средишту пажње западних аутора, који су углавном потицали из кругова римокатоличке цркве, јесте културна и верска подвојеност између приморских и континенталних области средњовековне српске државе. Приморски крајеви и градови били су доминантно римокатолички, за разлику од већег дела државе који је имао претежно православни карактер. Такође, западни аутори су обрађали доста пажње на етничке прилике у приморју, истичући разлику у језику и обичајима између „Словена“, односно Срба, Албанаца и „Латина“, тј. романског становништва, које нису увек пратиле верску подвојеност. У том погледу могу се истаћи различита запажања о верској припадности Албанаца. Тако, према Анониму, Албанци нити су сасвим католици, нити „шизматичи“, док сагласно Гијому Адаму исповедају римокатоличку веру, а према речима ирског ходочасника Симона Фицсимонса, православно.

У делима западних путописаца и хроничара XII–XIV века, простор Зете углавном се не посматра као посебна географска и политичка целина. Штавише само име ове области готово да није уопште забележено у овом корпусу извора, са једним упадљивим изузетком. Много чешће, западњаци су поменуто подручје посматрали као део „Склавоније“, користећи повремено различите називе за њега, попут Горње Далмације или Приморске области. На основу њихових записа, може се закључити да је област средњовековне Зете, иако специфична због преплитања различитих етничких елемената и културних и верских утицаја, из западне перспективе доживљавана као саставни део државе Немањића.

56 Križanac 2018, 7–26.

Извори

Acta et Diplomata Res Albaniae Mediae Aetatis Illustrantia, I, edd. L. Thallóczy, C. Jireček, E. Sufflay, Vindobonae: Typ. A. Holzhausen, 1913.

Anonymi Gesta Francorum et aliorum Hierosolymitanum, ed. H. Hagenmeyer, Heidelberg: Universitätsverlag Carl Winter, 1890.

Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II, ed. T. Smičiklas, Zagrabiae: Societas typographica, 1904.

Der Liber cancellariae apostolicae vom Jahre 1380: und der Stilus palatii abbreviates Dietrichs von Nieheim, ed. G. Erler, Leipzig: Verlag von Velt & Comp., 1888.

Directorium ad passagium faciendum, ed. Ch. Kohler, Recueil des historiens des croisades. Historiens Armeniens, II, Paris: Imprimerie nationale, 1906, 367–517.

Francesco Balducci Pegollotti, *La pratica della mercatura*, ed. A. Evans, Cambridge MA: The Mediaeval Academy of America, 1936.

Gervase of Tilbury, *Otia Imperialia: Recreation for an Emperor*, ed. & trans. S. Banks, J. Binns, Oxford: Oxford University Press, 2002.

Itinerarium Symonis Semeonis ab Hybernia ad Terram Sanctam, ed. M. Eposito, Dublin: The Dublin Institute for Advanced Studies, 1960.

Le «Liber» de Raymond d'Aguilers, edd. J. Hugh, L. Hill, Paris: P. Geuthner, 1969.

Marino Sanudo Torsello, *Istoria del regno di Romania*, ed. C. Hopf, Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues, Berlin: Librairie de Weidmann, 1873, 99–170.

Matthaei Parisiensis Chronica Majora, VI, ed. H. Louard, London: Longman & co., 1872.

Orderici Vitalis Ecclesiasticae Historiae libri tredecim, III, ed. A. Le Prevost. Parisiis: J. Renouard, 1845.

Petrus Tudebodus seu Tudebovis, *Historia de Hierosolymitano itinere*, Recueil des Historiens des Croisades: Historiens Occidentaux, III, Paris: Imprimerie impériale, 1866, 1–117.

The Pilgrimage of Arnold Von Harff, Knight, from Cologne: Through Italy, Syria, Egypt, Arabia, Ethiopia, Nubia, Palestine, Turkey, France and Spain, which He Accomplished in the Years 1496–1499, trans. M. Letts, London: Hakluyt Society, 1946.

Thomae Archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinarum Pontificum / Archdeacon Thomas of Split: History of the Bishops of Salona and Split, edd. O. Perić et al., Budapest: Central European University Press, 2006.

Willermi Tyrensis Historia rerum in partibus transmarinis gestarum, Recueil des Historiens des Croisades: Historiens Occidentaux, I, Paris: Imprimerie royale, 1844.

Анонимов *Опис источне Европе*, edd. Т. Живковић et al., Београд: Историјски институт, 2013.

Венециански документи за историјата на Бугарија и бугарите од XII–XV в., съст. В. Гюзелев, София: Главно управление на архивите при Министерския Съвет, 2001.

Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника, књига I: 1186–1321, прир. В. Мошин, С. Ђирковић, Д. Синдик, Београд: Историјски институт, 2011.

Литература

Colker, M. L. (1979): *America Rediscovered in the Thirteenth Century?*, *Speculum* 54/4, 712–726.

Freibergs, G. (1999): *The Descriptions Terrarum: its date, sources, author and purpose*, Christianity in East–Central Europe: Late Middle ages, ed. J. Kłoczowski, Vol. 2, Lublin: Instytut Europy Środkowo Wschodniej, 180–201.

Górski, K. (1983): *The Author of the Descriptiones Terrarum: A New Source for the History of Eastern Europe*, *The Slavonic and East European Review* 61/2, 254–258.

Hagenmeyer, H. (1902): *Chronologie de la Première Croisade (1094–1100)*. Paris: E. Leroux

Kohler, Ch. (1911): *Quel est l'auteur du Directorium ad Passagium faciendum?*, *Revue de l'Orient latin* 12, 104–111.

Križanac, M. (2018): *Pomorsko-trgovačke veze Kotora sa Istočnim Mediteranom u periodu od 12. do 14. veka*, Boka. Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti 38, 7–26.

Ladić, Z.; Budeč, G. (2009): *Stranci u Kotoru u prvoj polovici XIV. stoljeća*. Hrvatsko-crnogorski dodiri/Crnogorsko-hrvatski dodiri: Identitet povijesne i kulturne baštine Crnogorskog Primorja, ur. L. Čoralić, Zagreb: Hrvatski Institut za povijest, 157–184.

Papadopoulou, E. (1996): *A propos de l'Istoria di Romania de Marin Sanudo Torsello*, *Byzantina Symmeikta*, 10, 195–233.

Richard, J. (1986): *Križari i putnici u srednjovjekovnoj Slavoniji*, *Croatia Christiana periodica* 10, 27–39.

Živković, T.; Kunčer, D. (2008): *Roger – The Forgotten Archbishop of Bar*, *Istorijski časopis* 56, 191–209.

Антоновић, М. (2012): *Од Дукље до Зете: Србија и Зета крајем XII и у првој половини XIII века*, Београдски историјски гласник 3, 85–94.

Коматина, И. (2016): *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*. Београд: Историјски институт

Митровић, К. (2017): *Краљевство од искона: Барска (архи) епископија и Дукља*, Српска краљевства у средњем веку. Зборник радова са међународног научног скупа одржаног од 15. до 17. септембра 2017. године у Краљевицу, у част обележавања 800 година од крунисања Стефана Немањића (Првовенчаног), ур. С. Мишић, Београд: Институт за историјску географију и историјску демографију Филозофског факултета – Нови Сад; Филозофски факултет – Ниш: Центар за црквене студије - Краљево: Град Краљево, 47–83.

Николов, А. (2006): „Вярвай или ще те убия“. „Ориенталците“ в кръстоносната пропаганда 1270–1370, Софија: УИ Св. Климент Охридски
Радић, Р.; Кораћ, Д. (1998): *Из Каракорума у Бар – Србија у делу анонимног европског географа XIII века*, Зборник радова Византолошког института 37, 247–257.

Радић, Р. (2007): *Краљ Милутин у венецијанском документу из 1313. године*, Манастир Бањска и доба краља Милутина: Зборник са научног скупа одржаног од 22. до 24. септембра 2005. године у Косовској Митровици, ур. Д. Бојовић, Ниш: Центар за црквене студије, 91–96.

Ђирковић, С. (1988): *Албанци у огледалу јужнословенских извора*, Илири и Албанци: серија предавања одржаних од 21. маја до 4. јуна 1986. године, ур. М. Гарашанин, Београд: САНУ, 323–339.

Ђоровић, В. (1924): *Један нови извор за српску историју из почетка XIV века*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 4, 67–74.

Узелац, А. (2018): *Крсташи и Срби (XI–XII век)*, Београд: Утопија

Узелац, А; Радовановић, Б. (2013): *Црквена и световна политика краља Милутина према западним силама – неколико нових запажања*, Свети цар Константин и хришћанство. Међународни научни скуп поводом 1700. годишњице Миланског едикта, I, ур. Д. Бојовић, Ниш: Центар за црквене студије, 593–608.

Aleksandar Uzelac

**ZETA IN THE NEMANJIĆ AGE
AS SEEN BY WESTERN TRAVELLERS AND CHRONICLERS**

At the beginning of the penultimate decade of the twelfth century Zeta came under the rule of Stefan Nemanja. It remained a part of the state of his successors almost until the very end of this dynasty in the second half of the fourteenth century. Zeta's position in the Nemanjić age and its economic, social and religious conditions are reflected in the observations of western contemporaries – travellers, as well as chroniclers.

In this article are presented and analysed pieces of information related to medieval Zeta, recorded by the Raymond of Aguilers, William of Tyre, Gervase of Tilbury, Thomas of Spalato, Symon Fitzsimmons, Marino Sanudo il Vecchio and Francesco Balducci Pegollotti. A particular attention is dedicated to two tractates of the Late Crusade era: anonymous 'Description of Eastern Europe' (*Descriptio Europae Orientalis*), written in 1310 or 1311, and 'Initiative for making the overseas passage' (*Directorium ad passagium faciendum transmarinum*), attributed to Guillaume Adam and composed two decades later.

In the focus of the Western authors, who mostly belonged to the circles of the Roman Catholic Church and were members of the mendicant orders, was the cultural and religious division between the coastal and continental parts of the medieval Serbian state. They also paid a lot of attention to the ethnic diversity in the maritime areas, emphasizing the difference in language and customs between Slavs (Serbs), Albanians and Latins (Romance population). However, from the western perspective, Zeta was not viewed as a separate geographical and political entity, but as an integral part of the Nemanjić state. For some authors, and from geographic perspective, it has been just a part of the wider region – Sclavonia, while others used the names such as 'Upper Dalmatia' or simply 'Maritime region', in order to designate the coastal areas of the medieval Serbian kingdom.

РЕЦЕНЗЕНТИ

Синиша Мишић
Катарина Митровић
Марија Копривица
Горан Васин
Радмила Радић
Драгиша Бојовић
Младен Загарчанин
Зоран Деврња
Надежда Јовић
Ненад Нинковић
Небојша Лазић
Борис Брајовић
Саво Марковић
Милутин Палевић
Микоња Кнежевић

ОСАМ ВЕКОВА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У ЦРНОЈ ГОРИ
Од Зетске епископије до Митрополије црногорско-приморске

Издавач
Међународни центар за православне студије, Ниш
Центар за црквене студије, Ниш

За издаваче
Драгиша Бојовић

На предњој корици
Обновљена Његошева капела на Ловћену,
срушена од стране комуниста 1972. године
(цртеж Николе Брадића)

Тираж
1000

Штампа
Пунта, Ниш

ISBN 978-86-80136-23-3

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

271.222(497.11)-772-9(497.16)(082)

271.222(497.11)-9(497.16)(082)

ОСАМ векове Српске православне цркве у Црној Гори :

од Зетске епископије до Митрополије црногорско-приморске :
(тематски зборник) / [уредник Драгиша Бојовић]. - Ниш :

Међународни центар за православне студије :

Центар за црквене студије, 2021 (Ниш : Пунта). - 528 стр. ; 25 cm

Радови на срп. и ита. језику. - Текст ћир. и лат. - Тираж 1.000. - Стр. 9-10:

У част уздизања и победе верног народа и цркве Христове /

Драгиша Бојовић. - Напомене и библиографске референце уз радове. -

Библиографија уз сваки рад. - Summaries ; Резимеи.

ISBN 978-86-80136-23-3 (МЦЗПС)

1. Бојовић, Драгиша, 1964- [уредник] [аутор додатног текста]

а) Српска православна митрополија црногорско-приморска (Цетиње) --
Историја -- Зборници

б) Српска православна црква -- Историја -- Црна Гора -- Зборници